

III skyrius

NAIKINIMO PALAIMA

Taigi baigėme išdaužto lango istoriją. Elementarus suklydimas. Kiekvienas gali jo išvengti, akimirką pagalvojęs. Tačiau išdaužto lango suklydimas, šimtais būdų užmaskuotas, atkakliai išlieka ekonomikos istorijoje. Jis daug labiau paplitęs dabar nei kada nors praeityje. Jį nuolat iškilmingai patvirtina didieji pramonės kapitonai, prekybos rūmai, profsajungų lyderiai, laikraščių vedamųjų autoriai ir apžvalgininkai, radijo ir televizijos komentatoriai, statistikos eruditai, naudojantys sudėtingiausius tyrimo metodus, geriausių mūsų universitetų ekonomikos profesoriai. Skirtingiausiais būdais visi jie aukština naikinimo naudą.

Nors dauguma jų nesižemintų teiginiu, kad smulkūs naikinimo aktai duoda gryną naudą, jie milžiniško naikinimo aktus laiko tiesiog nepaprastai naudingais. Jie mums aiškina, kaip smarkiai pagyvėja ekonomika karo metu, palyginti su taikos laikais. Jie regi „ekonomikos stebuklus“, kuriems pasiekti reikalingas karas. Ir jie tikisi pasaulio suklestėjimo iš „akumuliuotos“ ir „skatinamos“ paklausos. Europoje po Antrojo pasaulinio karo jie džiaugsmingai skaičiavo namus, ištikus miestus, kurie buvo sulyginti su žeme ir kuriuos reikėjo atstatyti. Amerikoje jie skaičiavo namus, kurie per karą negalėjo būti pastatyti, nailonines kojines, kurios negalėjo būti patiektos, sudėvėtus automobilius ir padangas, pasenusius radijo aparatus ir šaldytuvus. Jie priskaičiavo milžiniškas sumas.

Štai jums mūsų senas bičiulis – „išdaužto lango paklydimas“, naujai aprengtas ir taip sustorėjęs, kad net negalima pažinti. Šįkart jį remia daugybė giminingų paklydimų. Čia painiojamas *poreikis* su *paklausa*. Kuo daugiau karas sugriauna, kuo labiau jis nuskurdina šalį, tuo didesni yra pokario poreikiai. Tikra tiesa. Bet poreikis nėra paklausa. Efektyviai ekonominei paklausai reikia ne vien poreikių, bet ir atitinkamos perkamosios galios. Indijos poreikiai šiandien yra nepalyginti didesni nei Amerikos.

Bet jos perkamoji galia, kartu ir naujiverslai, kuriuos ji gali pažadinti, yra kur kas mažesni.

Priejus šį tašką, atsiranda kito paklydimo galimybė, ir „išdaužto lango paklydėliai“ paprastai jos griebiasi. „Perkamąją galią“ jie įsivaizduoja vien kaip pinigus. O šiais laikais pinigų galima prisispausdinti mašina. Tiesą sakant, šių eilučių rašymo metu pinigų spausdinimas yra didžiausia pasaulio pramonė – jei produkciją matuosime pinigais. Bet kuo daugiau pinigų tokiu būdu prigaminama, tuo labiau krenta kiekvieno piniginio vienetu vertė. Pinigų vertės kritimą galima išmatuoti kylančiomis vartojimo prekių kainomis. Bet kadangi dauguma žmonių yra įpratę savo gerovę ir pajamas matuoti pinigais, jie įsivaizduoja esą turtingesni, kai piniginės sumos didėja, nors daiktų jie gali nusipirkti mažiau. Dauguma „gerų“ ekonominių padarinių, kuriuos žmonės priskyrė Antrajam pasauliniam karui, iš tikrųjų atsirado dėl karo meto infliacijos. Jie galėjo būti (ir buvo) pasiekti tokios pat infliacijos taikos metu. Apie šią pinigų iliuziją dar pakalbėsime.

Dalinės tiesos yra ir „skatinamos“ paklausos suklydimu tiek pat, kiek „išdaužto lango“ suklydimu. Išdaužtas langas duoda daugiau darbo stikliui. Karo sugriovimai duoda daugiau darbo tam tikrų daiktų gamintojams. Sugriauti namai ir miestai skatina statybos pramonę. Kadangi per karą buvo neįmanoma gaminti automobilių, radijo aparatų ir šaldytuvų, tai pokarinė šių atskirų gaminių paklausa padidėjo.

Daugumai žmonių atrodė, tarsi būtų padidėjusi visa paklausa, ir taip iš tiesų buvo *smukusios dolerio perkamosios galios atžvilgiu*. Bet iš esmės paklausa buvo nukreipta į šiuos atskirus gaminius ir *atitraukta* nuo kitų. Europos gyventojai pasistatė daugiau namų nei kada nors anksčiau, nes buvo priversti tai daryti. Bet kai jie statė daugiau namų, liko mažiau darbo ir gamybos pajėgumų visam kitam. Kai jie pirko namus, sumažėjo jų perkamoji galia visų kitų daiktų atžvilgiu. Pagyvėjus verslui vienoje srityje (neskaitant bendro pagyvėjimo, paskatinto pokarinio stygiaus), atitinkamai sustingo verslas kitose.

Žodžiu, karas pakeitė pokario pastangų *kryptį*; jis pakeitė pramonės šakų proporcijas; jis pakeitė pramonės struktūrą.

Vos tik Europoje baigėsi Antrasis pasaulinis karas, prasidėjo greitas ir įspūdingas „ekonominis pakilimas“ tiek karo nusiaubtose šalyse, tiek ir kitose. Kai kurios labiausiai ėnioniokotos šalys, pavyzdžiui, Vokietija, vystėsi daug greičiau nei tos, kur sugriovimų buvo daug mažiau, pavyzdžiui, Prancūzija. Iš dalies taip atsitiko todėl, kad Vakarų Vokietija laikėsi protingesnės ekonominės politikos, iš dalies todėl, kad žūt būtine būtinybė apsirūpinti butais ir kitais normaliais gyvenimo patogumais skatino didesnes pastangas. Tačiau tai anaip tol nereiškia, kad turto naikinimas yra naudingas žmogui, kurio turtas naikinamas. Niekas nedegina savo namų vadovaudamasis teorija, kad būtinumas juos atstatyti pagyvins jo veiklą.

Paprastai po karo žmonių energija ir aktyvumas laikinai padidėja. Macauley savo „Anglijos istorijoje“, gerai žinomo trečio skyriaus pradžioje atkreipė dėmesį į tai, kad:

„Jokia eilinė nelaimė, jokia eilinė bloga valdžia negali nuskurdinti tau-

tos greičiau nei tas klestėjimas, kurį skatina nepaliaujama fizinio pasaulio pažinimo pažanga ir nuolatinė kiekvieno žmogaus pastanga gerinti savo padėtį. Dažnai būdavo įsitikinama, kad didžiulės išlaidos ir mokesčiai, absurdiški prekybos apribojimai, korumpuoti teismai, niokoiantys karai, maištai, persekiojimai, dideli gaisrai ir potvyniai nesugeba sunaikinti turto taip greitai, kaip įtemptos žmonių pastangos sugeba jį sukurti“.

Joks žmogus nenorėtų, kad jo turtas karo ar taikos metu būtų sunaikintas. O kas žalinga ir pražūtinga individui, turi būti taip pat žalinga ir pražūtinga individų aibei, kuri sudaro tautą.

Daugumą naujausių ekonominio mąstymo paklydimų lemia polinkis, ypač akivaizdus šiandien, mąstyti abstrakcijomis – „tautos“, „visuomenės“ sąvokomis, – užmirštant arba ignoruojant individus, kurie ją sudaro ir suteikia jai prasmę. Niekas nemanytų, kad karo sugriovimai ekonomiškai naudingi, jei pirmiausia galvotų apie žmones, kurių turtas buvo sunaikintas.

Tie, kurie mano, kad karo sugriovimai didina visuminę paklausą, užmiršta, kad paklausa ir pasiūla tėra dvi tos pačios monetos pusės. Jos yra tas pats dalykas, regimas iš dviejų skirtingų perspektyvų. Pasiūla sukuria paklausą, kadangi iš esmės ji yra paklausa. Pasiūla daiktų, kuriuos kai kurie žmonės gamina ir tiekia, yra visa tai, ką jie siūlo mainais už daiktus, kurių jiems reikia. Šiuo požiūriu fermerių kviečių pasiūla sudaro jų automobilių ir kitų prekių paklausą. Visa tai yra būdinga šiuolaikiniam darbo pasidalijimui ir mainų ekonomikai.

Tiesa, šis fundamentalus faktas daugumai žmonių (tarp jų ir kai kuriems pagarsėjusiems ekonomistams) yra nesuprantamas dėl to, kad dalyką komplikuoja atlyginimų mokėjimas ir netiesioginė beveik visų šiuolaikinių mainų forma – pinigų tarpininkavimas. J. S. Millis ir kiti klasikiniai autoriai pro „pinigų šydą“ bent jau matė tikrovę, nors kartais ir nesugebėdavo deramai atsižvelgti į sudėtingus pinigų naudojimo padarinius. Šiuo požiūriu jie pranoksta daugelį šiuolaikinių kritikų, kuriuos pinigai labiau sutrikdo, negu ko nors išmoko. Gryniausia infliacija, tai yra papildomo pinigų kiekio išleidimas, pakeliantis atlyginimus ir kainas, gali atrodyti kaip didesnės paklausos sukūrimas. Bet realios gamybos ir realių daiktų mainų požiūriu taip nėra.

Turėtų būti aišku, kad reali perkamoji galia yra sunaikinama tiek, kiek sunaikinama produktyvioji galia. Negalima leisti klaidinamiems ar supainiojamiems pinigų infliacijos padarinių – kainų kilimo ir „nacionalinių pajamų“ didėjimo jų pinigine raiška.

Kartais sakoma, kad vokiečių ir japonų padėtis po karo buvo geresnė nei amerikiečių, nes senos jų gamyklos per karą buvo visiškai sunaikintos ir jie galėjo jas pakeisti moderniausiomis gamyklomis bei įrenginiais ir todėl gaminti efektyviau ir žemesnėmis kainomis negu amerikiečiai su savo senesniais ir atgyvenusiais įrenginiais. Bet jeigu tai iš tikrųjų būtų buvęs aiškus ir grynas pranašumas, amerikiečiai būtų galėję lengvai jį išlyginti naikindami senąsias savo gamyklas ir išmesdami visus senus įrenginius. Ir iš tiesų, visų šalių visi įmonininkai galėtų visas senas savo gamyk-

las ir įrenginius kasmet paversti metalo laužu ir pastatyti naujas gamyklas bei naujus įrenginius.

Tačiau tiesa yra ta, kad yra optimalus pakeitimo greitis ir geriausias pakeitimo laikas. Įmonininkui būtų naudinga, jeigu jo gamyklą ir įrenginius bombos sugriautų būtent tada, kai tam atėjo laikas, kai dėl gedimų ar atgyvenimo įrenginiai įgijo nulinę arba neigiamą vertę; ir kad bombos nukristų kaip tik tada, kai jis jau iškvietė griovėjų komandą ir užsakė naujus įrenginius.

Tiesa, dėl ankstesnio nusidėvėjimo, nuvertėjimo ir atgyvenimo, jei tai nebuvo tinkamai atspindėta įmonininko apskaitos knygoje, viską susumavus, jo turto sunaikinimas gali tapti mažesne nelaimė nei atrodė. Tiesa ir tai, kad naujų gamyklų ir įrenginių egzistavimas greitina senesniųjų atgyvenimą. Jei senesnių gamyklų ir įrenginių savininkai mėgina juos naudoti ilgiau nei tada, kai jie maksimaliai didina jų pelną, tai įmonininkai, kurių gamyklos ir įrenginiai buvo sunaikinti (tarus, kad jie turėjo ir noro, ir kapitalo pakeisti juos naujais), turės tam tikrą santykinį pranašumą arba, tiksliau sakant, sumažins savo santykinius nuostolius.

Žodžiu, prieiname išvadą, jog niekada ir niekam nėra naudinga, kad gamyklas sugriautų bombos ir sviediniai, nebent jos tapo visiškai bevertės ar įgijo neigiamą vertę dėl susidėvėjimo ir atgyvenimo.

Be to, visoje šioje diskusijoje mes kol kas nepaisėme vienos esminės aplinkybės. Joks asmuo (ar socialistinė valdžia) negali pakeisti gamyklų ar įrenginių, jei jis (ar ji) neįgijo (ar negali įgyti) tam reikalingų santaupų, akumuliuoto kapitalo. Bet karas naikina sukauptą kapitalą.

Žinoma, gali būti kompensuojančių veiksnių. Pavyzdžiui, technologiniai atradimai ir patobulinimai per karą gali vienur ar kitur padidinti individualų ar nacionalinį gamybos našumą ir dėl to gali padidėti bendras produktyvumas. Pokarinė paklausa niekada neatkuria tikslaus prieškarinio paklausos modelio. Bet ši komplikacija neturėtų trukdyti mums pripažinti pagrindinę tiesą, kad beatodairiškas realią vertę turinčių daiktų naikinimas visuomet yra grynas nuostolis arba nelaimė, ir kad ir kokios būtų kompensuojančios aplinkybės kuriuo nors konkrečiu atveju, naikinimas negali būti nei nauda, nei palaima.